

## ครูศิลป์ของแผ่นดิน



นางสาวทองอยู่ กำลิ่งหาญ  
ประเภทเครื่องทอ (ผ้าขึ้นตีนจก ไทยวน-คูบัว)  
จังหวัดราชบุรี



“ความรู้ในการทำผ้าขึ้นตีนจก จากคุณแม่ซ็อน กำลิ่งหาญ เป็นสมบัติที่ล้ำค่าที่สุดที่ยายได้รับจากบรรพบุรุษกว่า 200 ปี ยายจึงพยายามสืบทอดแก่คนที่สนใจและดำรงรักษางานชิ้นนี้ไว้ไม่ให้สูญหาย แม้อายจะตายจากไป แต่ผ้าตีนจกของบรรพบุรุษ ไทยวนต้องคงอยู่กับลูกหลานต่อไป”

“ผ้าซิ่นตีนจก” ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาวไทยวนโยนก เป็นกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่ถูกกวาดต้อนมาจากเชียงแสนแห่งอาณาจักรล้านนา ชาวไทยวนจากเมืองเชียงแสนส่วนหนึ่งได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านคูบัว ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี เมื่อประมาณ 200 กว่าปี พร้อมกับได้นำภูมิปัญญาศิลปะการทอผ้าจกที่มีอยู่ในสายเลือดมาทอเป็นเครื่องนุ่งห่มที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาวไทยวนเมืองเชียงแสน เป็นที่รู้จักนั่นคือ “ผ้าตีนจก” หรือผ้าซิ่นตีนจกไทยวนที่ได้กลายเป็นผ้าทอพื้นเมืองแห่งบ้านคูบัว จนเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงของจังหวัดราชบุรีจวบจนปัจจุบันนี้

ชาวไทยวนมีเอกลักษณ์ด้านการแต่งกายที่มีความพิเศษที่แสดงถึงเอกลักษณ์ที่เด่นชัด โดยเฉพาะในเครื่องแต่งกายของสตรีที่เรียกว่า “ผ้าซิ่น” ซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายหลักของสตรี ผ้าซิ่นในชีวิตประจำวันของสตรีไทยวนที่สำคัญ เช่น ซิ่นตีนจก ซิ่นตา ซิ่นชิว ซิ่นแล้ ผ้าซิ่นในวัฒนธรรมไทยวนจะมีโครงสร้างประกอบด้วยผ้า 3 ส่วน แต่ละส่วนคือผ้าคนละชั้นที่นำมาเย็บประกอบกัน ผ้าซิ่นทุกประเภทของชาวไทยวน ต้องมีหัวซิ่นซึ่งเป็นผ้าสีขาวเป็นหลัก อาจมีสีแดงหรือสีดำ ส่วนตัวซิ่นส่วนใหญ่ มักทอเป็นริ้วลายขวางนิยมทอเป็นพื้นสีแดง และต่อตีนซิ่นซึ่งเป็นส่วนล่างสุดซึ่งมีทั้งการต่อตีนซิ่นด้วยผ้าสีแดง หรือสีดำ และที่เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นที่สุด คือ การต่อตีนซิ่นด้วยผ้าจก จึงเรียกว่า “ผ้าซิ่นตีนจก”



ผ้าซิ่นตีนจก ลายเขี้ยวซ้อนหัก

## การอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา

**นางสาวทองอยู่ กำลังหาญ** เรียนรู้การทำผ้าซิ่นตีนจกมาตั้งแต่ยังเด็ก โดยมีนางช้อน กำลังหาญ ผู้เป็นแม่และเป็นหนึ่งในบุคคลประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษชาวไทยวนแห่งบ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านการทอผ้าซิ่นตีนจกด้วยเทคนิคการจกชนเม่น เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้

เมื่อเรียนจบประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 นางสาวทองอยู่ได้ออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา และเรียนรู้การทอผ้าจากคุณแม่ช้อน โดยเริ่มเรียนรู้ทุกกระบวนการทำผ้าซิ่นตีนจก ตั้งแต่การจกด้วยไม้จุกซึ่งเพื่อให้ได้ยดคลี่ตามยาวอย่างมีระเบียบ ตลอดจนกระบวนการทอผ้าในทุกขั้นตอนจนสามารถทอผ้าได้อย่างชำนาญโดยเฉพาะการทอผ้าตีนจก ที่จกเส้นด้ายด้วยชนเม่น แม้ว่าจะเป็นผ้าที่ทำยากเพราะมีความละเอียดลออ ต้องอาศัยความอดทนในการฝึกฝนโดยใช้เวลานับเดือนกว่าจะสามารถทำได้อย่างถูกต้อง เนื่องจากต้องจดจำลวดลายเอกลักษณ์ให้ได้ โดยเฉพาะลายโบราณที่มีมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ เช่น ลายเขี่ยช้อนหัก ลายหน้าหมอน ลายเขี่ยช้อนเขี่ย ลายดอกเขี่ย ลายโถงแก้งช้อนเขี่ย ลายกาบ ลายหักคำ ลายเกี่ยวช้อนกาบ ซึ่งถือได้ว่าเป็นลวดลายที่จกยากที่สุดเพราะมีรายละเอียดมากกว่าลายอื่นๆ

นางสาวทองอยู่รักการทอผ้าเป็นชีวิตจิตใจเพราะเป็นงานที่ได้สืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทยวนแต่ดั้งเดิม ยังสืบทอดการทำผ้าซิ่นตีนจกโดยยึดถือวิธีทำแบบโบราณดั้งเดิมที่มีมากกว่าสองร้อยปีไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งการใช้ฝีมไม้ ลวดลายและสีเส้น รวมไปถึงการใช้อุปกรณ์ที่ใช้ในการจกเส้นด้ายที่เป็นชนเม่น หรือที่เรียกว่า “จกชนเม่น” เพื่อสืบสานและอนุรักษ์วิธีการทอตีนจกแบบโบราณดั้งเดิมให้คงอยู่ต่อไป จนถึงวันนี้นับเป็นเวลากว่า 68 ปีแล้ว และยังคงถ่ายทอดส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลาน เพื่อให้สืบทอดการทอผ้าตีนจกให้คงอยู่ในพื้นที่ ซึ่งในปัจจุบันมีผู้ที่ทอผ้าตีนจกแบบโบราณเหลืออยู่น้อยลงเต็มทีแล้ว

ในปัจจุบันแม้ว่านางสาวทองอยู่จะไม่ได้ทำงานทอผ้าซิ่นตีนจกด้วยตนเองเนื่องจากมีปัญหาทางสายตาและอายุที่มากแล้ว แต่จากประสบการณ์ความชำนาญในการทอผ้าซิ่นตีนจกและความมุ่งมั่นที่จะอนุรักษ์สืบสานงานทอผ้าที่สืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น จึงยังคงทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ชี้แนะแนวทางในการทอผ้าซิ่นตีนจกให้กับลูกหลานและผู้ที่สนใจงานผ้าซิ่นตีนจกแห่งเมืองคูบัว ให้ได้รับความรู้และแนวทางที่ถูกต้องอย่างต่อเนื่อง



## ภูมิปัญญาที่สะท้อนทักษะฝีมือเชิงช่าง

ผ้าขึ้นตีนจกไทยวน บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี ถือเป็นงานผ้าทอของชาวไทยวนที่มีลักษณะและเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะตัว มีความละเอียดอ่อนทั้งด้านการเลือกใช้สีเส้น และความวิจิตรงดงามของลวดลายที่ประณีต ลักษณะพิเศษของสีเส้นนิยมใช้สีแดงเป็นพื้น ทั้งแดงสดและแดงคร่ำ เพราะเชื่อว่าสีแดงเป็นสีแห่งพลังและความสดใส ผ้าขึ้นตีนจกของชาวไทยวนที่พบเห็นโดยทั่วไป มี 3 ลักษณะประกอบด้วย

1. **ผ้าขึ้นตีนจกที่มีการจกเฉพาะตีนขึ้น** นำมาเย็บต่อกับตัวขึ้น ซึ่งนิยมเป็นผ้าพื้นสีดำหรือสีคราม ตัวขึ้นบางผืนอาจใช้เทคนิคการทอด้วยวิธียกมุก
2. **ผ้าขึ้นตีนจกที่มีการจกทั้งตัว** ผ้าขึ้นลักษณะนี้จะมีตัวขึ้นและตีนขึ้นทอด้วยวิธีจก แต่ทอเป็นผ้าคนละชิ้นแล้วนำมาเย็บต่อเป็นผืนเดียวกัน ชิ้นชนิดนี้เป็นผลงานทางศิลปหัตถกรรมชั้นสูงของชาวไทยวน คูบัว ราชบุรี
3. **ผ้าขึ้นตีนจกที่ทอตัวขึ้นด้วยเทคนิคยกมุก** สลับมัดหมี่แบบเทคนิคของภาคอีสาน แต่มีส่วนของตีนขึ้นทอด้วยวิธีจกเหมือนตัวขึ้นตีนจกทั่วไป แต่ชิ้นชนิดนี้พบไม่มากในผ้าขึ้นตีนจกของไทยวน ราชบุรี

นางสาวทองอยู่ยังคงอนุรักษ์การทำงานแบบดั้งเดิมและยึดถือความเชื่อตามบรรพบุรุษที่ว่า จะไม่ยอมเส้นไหมในวันพระ เนื่องจากคนโบราณเชื่อว่า หากยอมเส้นไหมในวันพระจะทำให้เส้นไหมไม่ติดสี อีกทั้งยังคงยึดเทคนิคและกระบวนการตามที่บรรพบุรุษถ่ายทอดวิชาความรู้มาให้ ตั้งแต่การกรอไหม คั้นไหม จุกเครือหูก การขึ้นตะกอก การจกด้วยชนมนั้น ฝีมือนางสาวทองอยู่เป็นที่รู้จักในหมู่ช่างทอผ้าว่ามีทักษะและความชำนาญในการทอจกด้วยการ “จกชนมนั้น” ที่หากเทียบฝีมือได้ยาก ด้วยขั้นตอนการทอจกที่ซับซ้อน ที่โดยปกติแล้วการทอผ้าจกจะต้องใช้กระสวยเส้นพุ่งทอทั้งไปและกลับ เพื่อยึดเส้นด้ายยืนให้ติดกันเป็นผืนผ้า แต่เทคนิคของนางสาวทองอยู่เป็นการทอให้กระสวยพุ่งไปเท่านั้นแล้วจึงใช้ชนมนั้นจกเส้นด้ายพิเศษที่ละเส้นเพื่อให้เกิดเป็นลวดลายต่างๆ ตามที่ออกแบบไว้แล้วจึงค่อยกระทบด้วยฟันหวีที่สั่งทำให้มีความถี่กว่าฟันหวีปกติเพื่อให้ได้ลายจกที่มีความเล็กละเอียดมากยิ่งขึ้น โดยลวดลายที่นางสาวทองอยู่นำมาจกจะไม่มีการวาดร่างลวดลายขึ้นก่อนแต่ใช้ทักษะความจำที่ต้องบันทึกลักษณะของลายไว้ในหัวเพื่อใช้วิธีการจกสดโดยไม่มีการเก็บลายเอาไว้ก่อนซึ่งเป็นวิธีการที่ยากมาก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การทอผ้าของนางสาวทองอยู่ต้องใช้เวลาานหลายเดือนจึงจะสำเร็จ 1 ผืน แต่นางสาวทองอยู่ก็ไม่ลดความตั้งใจ และยังคงรักษาขนบธรรมเนียมการทอผ้าจกชนมนั้นตามแบบฉบับโบราณให้คงอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนลวดลาย นางสาวทองอยู่ยังคงสืบทอดลวดลายแม่แบบที่เป็นเอกลักษณ์ของผ้าจกไทยวน คูบัว ที่สืบทอดมาแต่โบราณทั้ง 8 ลาย ได้แก่ ลายดอกเซีย ลายเซียซ้อนหัก ลายเซียซ้อนเซีย ลายหน้าหมอน ลายโค้งแก้งซ้อนเซีย ลายเกี่ยวซ้อนกาบ ลายกาบ และลายหักดำ



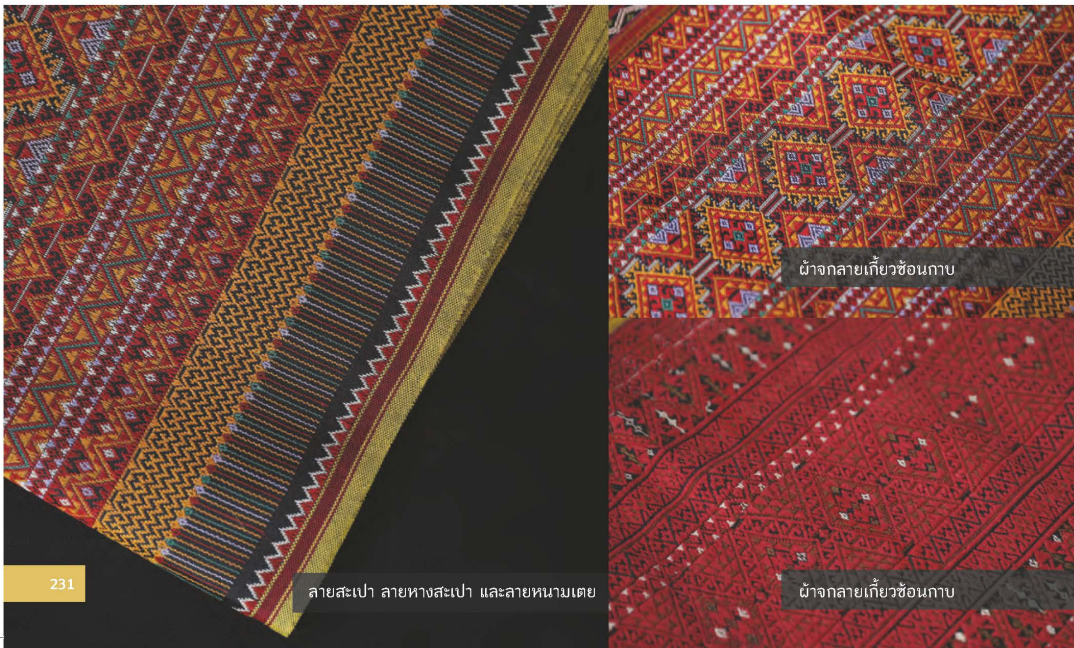
## เอกลักษณ์ผลงานที่โดดเด่น

นางสาวทองอยู่นับเป็นช่างทอผ้าที่มีชื่อเสียงของบ้านคูบัวคนหนึ่ง ที่สามารถรังสรรค์ผ้าจากโดยใช้ความชำนาญและประสบการณ์ที่มีมากกว่า 68 ปี ที่ยังคงกระบวนการทอผ้าตามวิถีชีวิตของชาวคูบัวไว้ทุกขั้นตอน โดยเฉพาะการเลือกใช้สีสีย จะใช้เส้นด้ายยืนสีดำพุ่งดำทอผ้าพื้นเป็นลายยกมุก ส่วนตีนจีนจะจากด้วยเส้นฝ้าย หรือไหมที่มีสีสียสดใสตัดกับผ้าพื้นสีดำ ซึ่งมีสีหลัก 5 สี คือ สีครีม สีแดง สีเหลือง สีเขียว และสีฟ้า โดยตีนจีนจะมีความกว้างประมาณ 9-11 นิ้ว ปัจจุบันเน้นใช้เส้นด้ายและเส้นไหมที่ย้อมด้วยสีธรรมชาติเท่านั้น

การสร้างสรรค้ลวดลายบนผืนผ้าด้วยการใช้เทคนิคแบบโบราณ “จกชนเม่น” ซึ่งเป็นกระบวนการแบบดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษยาวนานกว่า 200 ปี คงลวดลายแบบโบราณดั้งเดิม เช่น ลายดอกเขย ลายเขยซ้อนหัก ลายเขยซ้อนเขย ลายหน้าหมอน ลายโค้งแก่งซ้อนเขย ลายเกี่ยวซ้อนกาบ ลายกาบ และลายหักดำ เป็นลวดลายที่มีความละเอียด และเมื่อปรากฏอยู่บนผืนผ้าตีนจกแล้ว นับได้ว่าสร้างความงดงามให้ผืน “ผ้าชิ้นตีนจก” มากยิ่งนัก

เอกลักษณ์ผ้าตีนจกหนึ่งผืน จะมีขนาดประมาณ 26 เซนติเมตร จะต้องมิลวดลาย 8 ห่อง แต่ละห่องลวดลายจะไม่ซ้ำกัน ใช้เส้นยืนสีดำ จกด้วยสีแดงหรือสีเหลือง ปลายผ้าจะต้องมีสะเปา หางสะเปา และลายหนามเตยที่เป็นเอกลักษณ์ของผ้าตีนจก บ้านคูบัว ประกอบอยู่ด้วยเสมอ

ผลงานผ้าจกในฝีมือการจกของนางสาวทองอยู่ยังคงได้รับความนิยมและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางเนื่องจากลายผ้าที่เป็นเอกลักษณ์ทั้ง 8 ลายและมีการแบ่งลายเป็น 8 ห่องในหนึ่งผืน จะมีลวดลายไม่เหมือนกันเป็นเทคนิคพิเศษเชิงช่างที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ผลงานที่มีความละเอียด ประณีต ลวดลายประกอบชัดเจน มีจังหวะช่องไฟ ทำให้ผืนหนึ่งมีความงดงาม น่าสวมใส่



ผ้าชิ้นตีนจก ลายเขยซ้อนหัก

## การถ่ายทอดความรู้และการพัฒนาผลงาน

ปัจจุบันนางสาวทองอยู่ ได้เปิดบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับผู้ที่สนใจผ้าชนเผ่าชนตมจก เพื่อเป็นการอนุรักษ์งานผ้าชนตมจกไทยวน บ้านควบวให้คงอยู่ต่อไป อีกทั้งยังต้องการเผยแพร่เทคนิคการจกชนตมจกที่ใกล้สูญหาย ที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม จากการถ่ายทอดออกมาทางเส้นสายผ้าทอให้อยู่ชั่วลูกชั่วหลาน ที่สำคัญนางสาวทองอยู่ยังภาคภูมิใจที่ได้มีส่วนสำคัญในการสร้างอาชีพ สร้างรายได้แก่ชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน และตั้งมั่นว่าแม้ตัวเองจะไม่มีชีวิตอยู่แล้ว แต่งานผ้าจกที่เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ที่สะท้อนรากแห่งวัฒนธรรมของความเป็นชาวไทยวน ต้องยังคงอยู่และไม่สูญหายไป

ในด้านการพัฒนาผลงาน นางสาวทองอยู่มีการพัฒนาตลอดเวลา โดยยึดตามหลักวดลาย แม่แบบดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดจากคุณแม่ช้อน นำมาผสมผสาน ปรับประยุกต์ จนเกิดเป็นลวดลายใหม่ๆ อย่างลายเกี่ยวช้อนกบ ลายโค้งแก้งช้อนหัก เป็นต้น



ผ้าชนตมจก ลายเชื่องช้อนหัก